

Odenholms fästning 1940-41

Göte Brunberg

Som en följd av den ömsesidiga biståndspakten mellan Sovjetunionen och Estland 1939 fick Sovjetunionen tillgång till Nargö, Rågöarna och Odenholm. Sommaren 1940 tvingades Odenholms befolkning att lämna ön, som därefter befästes med kanonbatterier.

Efter tyskarnas erövring av Estland i början av september 1941 placerade de ut kanoner i byarna på fastlandet närmast Odenholm: Spithamn, Bergsby och Roslep. Under nästan tre månader besköt man varandra fram till dess att sovjettrupperna, som sista plats på estnisk mark, lämnade Odenholm den 3 december 1941.

Befästningsarbetena planeras

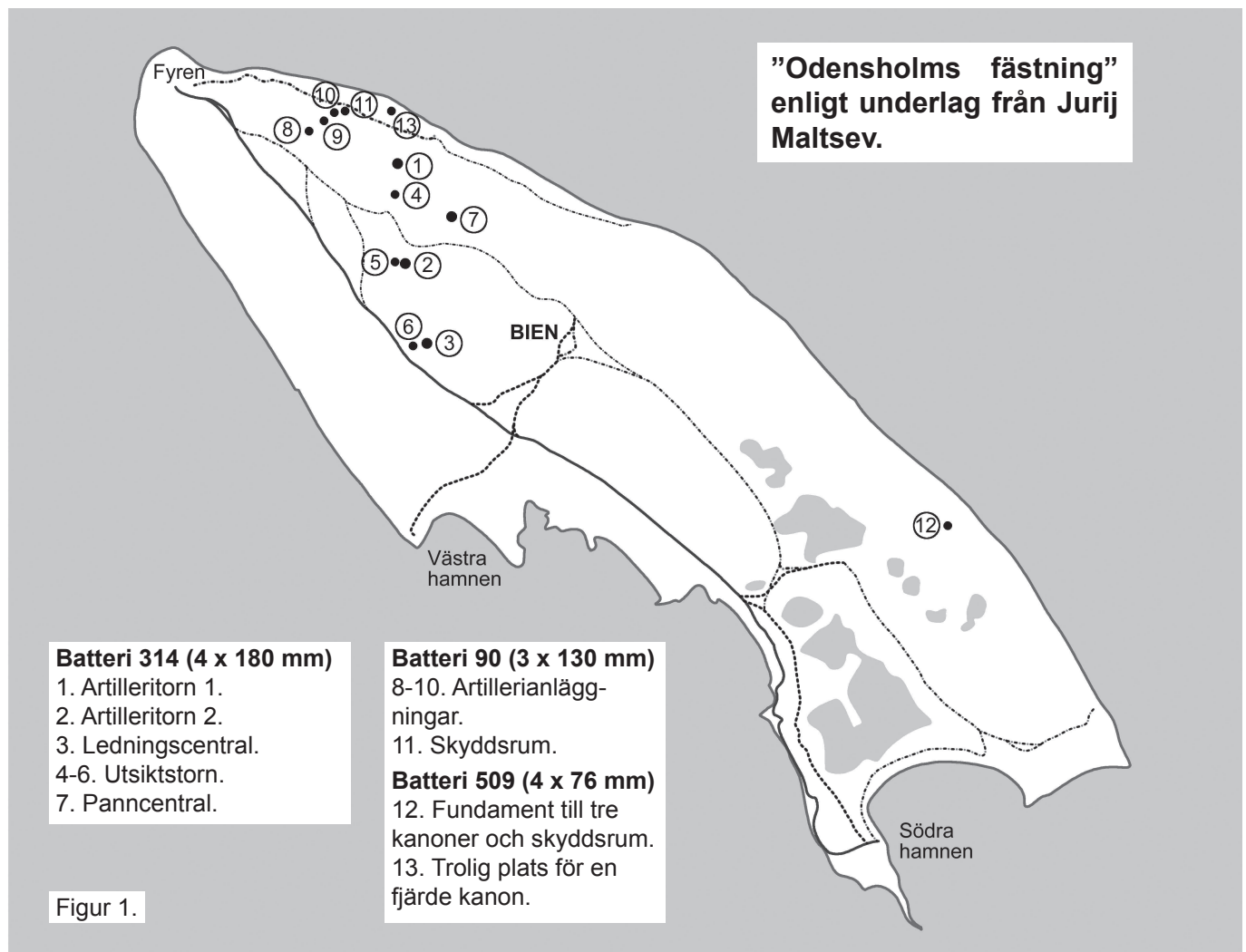
I fredsavtalet mellan Finland och Sovjetunionen efter Finska vinterkriget slut ingick att Finland skulle avträda Hangöhalvön. Genom att anlägga kanonbatterier där och på Odenholm skulle Sovjetunionen kunna kontrollera inloppet till Finska viken och hindra fiendliga flottstyrkor från att sjövägen anfälla örlogsbasen Kronstadt vid Leningrad.

Innan befästningsarbetena kunde påbörjas måste Odenholms befolkning, cirka 120 personer, flyttas från ön. Det bestämdes att detta skulle ske den 12 juni 1940. Dagarna innan hölls ett dubbelbröllop och den sista gudstjänsten i Jesu kapell. Befolkningen flyttades med båtar, boskap, redskap och bohag till Ormsö, där de fick stanna under sommaren. Senare flyttade de till fastlandet, merparten till Spithamn.

Kanonbatterierna

Odenholms fästning ingick i det sovjetiska befästningssystemet under namnet "Kustbatteri 314". Man planerade att under loppet av två år bygga batterier med kanoner med kalibern 130 mm, 180 mm och 406 mm. De skulle få en räckvidd av 36-40 km. Eftersom avståndet till Hangö är 65 km skulle mer än halva inloppet till Finska viken kunna täckas från Odenholm.

Källorna är motstridiga av avser hur många batterier av varje kaliber som ursprungligen planerades. Klart är att det tidigt beslutades att 406 mm-batteriet inte skulle byggas. Slutligen färdigställdes ett batteri med kalibern 180 mm och ett med kalibern 130 mm.

Batteriet med kalibern 180 mm bestod av två artilleritorner, som placerades vid Dirgjarda och Kulnatsve (punkterna 1 och 2 på kartan). Tornen var av en modern typ, MB-2-180, med en underjordisk del med eldledningscentral, manskapsutrymmen, dieselgenerator, ammunitionsförråd och förrådsutrymme (se figur 2). Ovanför marken fanns ett runt hela horisonten vridbart kanontorn med två 10 m långa eldrör. Räckvidden var 36 km och eldhastigheten 4-5 skott per minut. De bemannades av 55 personer. Batterier av liknande typ uppfördes vid Kukuraba på Dagö och Sörve på Ösel.

Batteriet med kalibern 130 mm placerades i den norra änden av ön, på Dansgolve (platserna 8-10). Det bestod av tre kanoner av typ B-13, som var Sovjetunionens ”standardkanon” för krigsfartyg och kustbatterier. Över 1 000 sådana kanoner tillverkades. Kanonerna var placerade på marken och var skyddade av betong- och jordvallar. Där fanns också ett skyddsrum (plats 11).

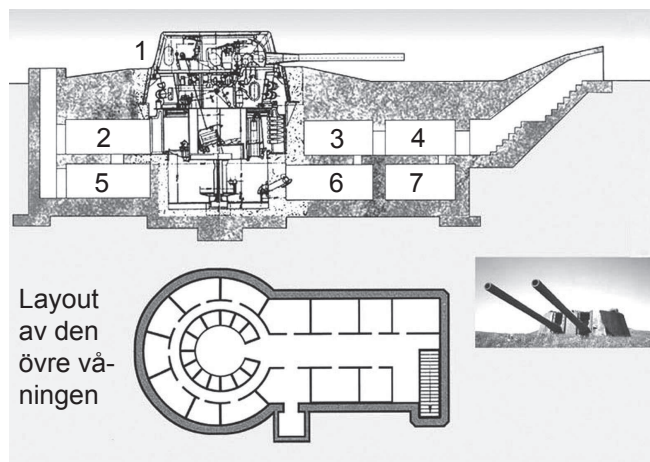
På ön fanns också ett luftvärnsbatteri med tre kanoner med kalibern 76 mm. Det var placerat vid Kråklundsbacken på öns sydvästra del (plats 12). En fjärde kanon var troligen placerad vid plats 13.

För att kommunicera med överordnade militära instanser och koordinera eldgivningen fanns en underjordisk kommandocentral vid Dikbackssve (plats 3). I närheten av denna stod ett 16 m högt observationstorn för spaning och avståndsmätning (plats 4). För närspaning fanns ett utsiktstorn vid varje artilleritorn (platserna 5 och 6).

Kommandocentralen och artilleritornen värmdes via rörledningar med varmvatten från en panncentral (plats 7).

Befästningsarbetena

Den 20 juni 1940 landsteg de första sovjettrupperna på ön. I slutet av juli fanns där två byggnadsbataljoner om tillsammans 1 200-1 600 man (antalet varierar i olika

Figur 2. Genomsnittssnitt av artilleritorn MB-2-180.

1. Kanontorn. 2. Kommandocentral. 3. Manskapsutrymmen. 4. Kök. 5. Dieselgenerator. 6. Ammunitionsförråd. 7. Förråd.

Källa: Broschyr "RMK, Osmussaare matkarada"

källor) från Moskva och Leningrad (Kronstadt). Som mest fanns på ön upp till 2 000 man, större delen av dem byggnadsarbetare. De bodde under den första tiden i tält och halvt nedgrävda baracker ("zemljankor").

Valter Erkas från Odensholm Erkas blev som övriga odensholmsbor förflyttad till Ormsö. Han och hans far Valdemar var fiskare och hade en egen liten fiskebåt. De insåg snart att det inte skulle gå att bedriva fiske vid Ormsö, så vid misommartid tog de sig till Spithamn. Där blev de under sommaren och hösten anlitade av sovjetmilitären för att transportera manskap och lättare material till Odensholm. Det gav Erkas möjlighet att observera vad som hände vid stränderna och i närheten av Bien.

Transporterna till ön av lättare material gick båtledes till en kaj i Södra hamnen. För att mer djupgående fartyg med last av tyngre material skulle kunna gå in till ön byggde man en kaj/pir av stenkistor vid Västra hamnen. Erkas såg hur man där från ett fartyg lossade delarna till 180 mm-batterierna. Kanonrören, som vardera vägde 17 ton, släpades till sina platser på traktordragna slädar.

För de underjordiska anläggningarna sprängde och transporterade man bort 30 000 kubikmeter kalksten. En svårighet var ett stort inflöde av vatten som måste pumpas bort. Speciellt besvärligt var det vid kommandocentralen. Erkas berättar att redan när han i februari 1942 kom tillbaka till Odensholm var den helt vattenfylld.

Vid den sydöstra stranden, i närheten av plats 12, byggdes fem baracker: två av trä för officerarna och tre av sten för de meniga. Elcentral och mekaniska verkstäder fanns i fyra hus som byggdes sydväst om Bien. Man anlade också en betongfabrik och stenhuggerier. Som byggnadsmaterial till kasernerna och försvarsanläggningarna använde man alla öns stengårdsgårdar och större delen av kalkstensbyggnaderna. Erkas minns att stenkrossen av svensk tillverkning.

Krig mellan Tyskland och Sovjetunionen

När kriget mellan Tyskland och Sovjetunionen bröt ut den 22 juni hade man inte hunnit bygga klart någonting av batterierna. Enligt Maida Limbak var den enda då stridsklara enheten luftvärnsbatteriet, som med tillhörande manskap hade hämtats från Leningrad. Man intensifierade byggnadsarbetena och i juli blev kanonbatterierna klara. Provskjutningar kunde sättas igång i mitten av september 1941.

Den 23 augusti förde man bort en av byggnadsbataljonerna från ön och garnisonens manskap nästan halverades. Den förstärktes senare med reguljära trupper så att den som mest uppgick till 2 200 man.

Vid månadsskiftet augusti-september anlände tyska trupper till byarna i fastlandet mot Odensholm. Ett fältbatteri med två kanoner ställdes upp i Spithamn på

ett ställe där sikten från Odensholm skymdes av skog. Eldledningen skedde från byns högsta punkt, Bäre. Det blev inledningen till en två månader lång artilleriduell. Till en början var bara luftvärnsbatteriet i gång på Odensholm och dess eld nådde bara fram till Spithamn. Tyskarna förstärkte sedan med flera kanoner som man flyttade mellan olika platser i Bergsby och Roslep. Kanonerna var av olika typer: sådana som transporterades med transportfordon och sådana med hjul. På grund av att de tyska batterierna var skymda av skog var enda möjligheten att lokalisera dem från Odensholm att observera granatbanorna. Inte något av de tyska batterierna träffades. Inte heller på Odensholm orsakades någon större skada.

I mitten av september gjordes från Odensholm ett landstigningsförsök på fastlandet med avsikt att anfälla och förstöra det tyska fältbatteriet. Man lyckades ta sig i land i Derhamn och Spithamn, men tvingades av tyskarna att retirera till sina båtar och återvända till Odensholm.

Sedan tyskarna hade lagt Estland under sig måste utrustning, ammunition och proviant sändas till Odensholm och Hangö med fartyg från Kronstadt. I transporterna deltog bland andra de estniska ångfartygen ”Alf” och ”Vohi”. Av okänd anledning togs manskapet den 19 september från ”Alf” och sattes i arbete i land. Den 22 september anlände ”Vohi” från Hangö med ammunition, en stor strålkastare, minor, tändare och automatvapen. Avfärden hade blivit försenad så att fartyget inte hann fram till Odensholm före gryningen. Det upptäcktes av den tyska spaningen och blev beskjutet från kanonbatterierna i Spithamn. Innan det hann fram till kaj fick det två träffar. Eld utbröt i lastrummet. Ända påbörjade man lossningen av lasten. En granat exploderade, varvid sex man omkom. Det brinnande fartyget bogserades bort från ön. Det drev iväg och strandade i trakten av Peraküla. Vid beskjutningen träffades även ”Alf”, som låg i hamnen, och sjönk.

Rester av det södra artilleritornet.
Foto: Göte Brunberg.

Estniska sjömän avrättas

Besättningen på de sjunkna fartygen fördelades på olika arbeten i land. På morgonen den 24 november kom en KGB-patrull till verkstaden, där tre estniska sjömän var sysselsatta med svetsningsarbeten. Sjömännen anklagades för att med gnistor från elsvetsaggregatet sända morsesignaler till tyskarna. Två av sjömännen sköts på platsen men en lyckades fly och gömma sig på ön. De övriga kallades en i sänder till förhör i staben, som låg i öns skolhus. Fem av dem avrättades. Två sjömän, som anade vad som var på gång, gömde sig i cementförrådet. Där blev de kvar tills sovjettrupperna en dryg vecka senare lämnade ön.

Enligt Maido Limbak skulle även en grupp om 8-9 estniska sjömän som var placerade på öns norra del, ha blivit skjutna några dagar senare.

Garnisonen lämnar ön

Tyskarna gjorde inga försök att inta Odensholm genom landstigning på ön. De visste att sovjetstyrkorna måste ge sig av innan isen lade sig och omöjliggjorde fortsätta transporter till ön.

Den 24 november påbörjade man evakueringen av garnisonen till Hangö med fartyget ”Laene”. På dagen den 2 december utsatte man – kanske som en sista maktdemonstration – Roslep för kraftig beskjutning. De materiella skadorna i byn blev ganska små men en kvinna omkom när en granatskärva föll ned från ett tak och träffade henne i huvudet. Natten därpå evakuerades resten av garnisonen till Hangö.

En på ön kvarlämnad demoleringsstyrka sprängde på morgonen den 3 december artilleritornen och Odensholms fyrtorn. Enligt Erkas hade det norra artilleritornet kanonerna riktade norrut och det södra tornet kanonerna riktade mot land. Det är troligt att det var från det södra tornet som man hade beskjutit Roslep.

Evakuering från Hangö

Garnisonen från Odensholm evakuerades tillsammans med ungefär hälften av garnisonen i Hangö, totalt cirka 600 man, natten till den 4 december med fartyget ”Josif Stalin”. På sin färd mot Kronstadt gick fartyget på en mina och träffades även av kanoneld från finska batterier. Det sattes på grund vid Lohusalu där tyskarna tillfångatog de överlevande.

Källor

”Russkije pamjatniki ostrova Osmussaar”, Jurij Maltsev, Baltika nr 3, 2008 (utdrag ur artikeln översatta från ryska av Sergej Gratchev).

”Osmussaar, loodus, asustus”, Tiina Peil, 2002.

”Osmussaar - 1941. a. legendide legend”, Toomas Kümmel, Eesti Päevaleht 2003-11-29.

”Odensholms epopé”, Maido Limbak, Kustbon juni 1992.

Intervju med Valter Erkas 2012.

Här är också länkarna till Sergej Gratchevs reportage från ön och befästningarna:

<http://pointofland.com/2011/09/16/osmussaar-part-1/>

http://pointofland.com/2011/09/18/osmussaar-part-2/#disqus_thread